

УДК 336.714 (477)

Білас І.Г.*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ТА РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

У статті розглядаються та аналізуються сучасні міжнародно-правові проблеми європейської інтеграції України, досліджуються історичні пам'ятки українського права та їх вплив на формування державності та конституціоналізму в Європі. Здійснюється порівняльний аналіз національних інтересів України і Європи та шляхи їх зближення на засадах загальнолюдських цінностей.

Ключові слова: інтеграція, конституція, державність, правові акти, європейські цінності, лібералізм, порівняльний аналіз, цивілізація, геополітика, трансформація, європейська спільнота, самоврядування.

The article describes and analyzes the current international legal issues of European integration of Ukraine, historical sights of Ukrainian law and their impact on the state development and constitutionalism in Europe are researched. A comparative analysis of the national interests of Ukraine and Europe and ways of their convergence on the basis of universal values has been done.

Keywords: integration, constitution, statehood, regulations, European values, liberalism, comparative analysis, civilization, geopolitics, transformation, European Community, self-governments.

В статье рассматриваются и анализируются современные международно-правовые проблемы европейской интеграции Украины, исследуются исторические памятники украинского права и их влияние на формирование государственности и конституционализма в Европе. Делается сравнительный анализ национальных интересов Украины и Европы и путей их сближения на основе общечеловеческих ценностей.

Ключевые слова: интеграция, конституция, государственность, правовые акты, европейские ценности, либерализм, сравнительный анализ, геополитика, трансформация, европейское сообщество, самоуправление.

На рубежі ХХ й ХХІ століть розпочалися широкомасштабні і разом з тим унікальні соціально-політичні зміни, що пов'язані з трансформацією всього європейського і геополітичного простору. Їх генеруючим центром є нова Європа – осередок передової цивілізації, безпрецедентне міжнародне утворення, що виникло на підставі тривалих інтеграційних процесів і зараз демонструє всьому світові переваги у розвитку соціально-політичної та економічної сфери, забезпечення прав людини, створення для неї гідних умов життя.

* доктор юридичних наук, доктор історичних наук, професор кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка, Заслужений юрист України.

Для України останнє десятиліття ХХ ст. стало винятково важливою, доленосною сторінкою новітньої історії. Багатовікова боротьба українського народу за свободу і незалежність завершилась утворенням незалежної держави, відкрила шлях входження до Європи, створення цивілізованого, демократичного суспільства. За таких умов геополітика для нашої молоді держави набуває додаткової, ще більшої ваги, що визначається об'єктивними чинниками.

Україна обрала стратегічним напрямком розвитку інтеграцію в європейській економічній і політико-правовий простір. Вступ до Європейського Союзу (ЄС) визначений ключовим зовнішньополітичним пріоритетом і стратегічною метою України на найвищому державному рівні.

Актуальність дослідження міжнародно-правових аспектів європейської інтеграції України полягає в тому, що українська держава вирішує широке коло проблем, які постали перед нею у зв'язку з необхідністю сучасного геополітичного вибору. Від того, як вона зорієнтується в навколишньому оточенні, якими будуть її міждержавні стосунки, особливо з країнами-сусідами, які пріоритети вона визначить, і залежатиме геополітичне майбутнє країни.

Утворення суверенної Української держави, як невід'ємної частини Європи – з міжнародно-правової і геополітичної точки зору та наслідками прийняття Україною у 998 році християнства – засвідчують про її належність до складової частини західної цивілізації. Адже сам факт хрещення Київської Русі знаменував цивілізаційний вибір, що визначив подальший історичний шлях країни і народу. Візантія стала для Давньоруської держави – Київської Русі, культурним орієнтиром, а сусідні країни – Польща, Угорщина, Литва – природними суперниками і партнерами. Особливості геополітичного становища України визначили її складну долю, поєднану з постійною визвольною боротьбою українського народу та наполегливими спробами самоідентифікуватися в мінливому європейському середовищі. ХХ сторіччя стало доленосним – Україна здобула незалежність і стала активно стверджуватися у світі. Суверенна Україна продемонструвала світові палке бажання стати частиною європейської спільноти не тільки географічно, але й політично та економічно. Сучасний європейський вектор зовнішньої політики України відповідає її національним інтересам.

Стратегічним вектором зовнішньої політики України є її європейська орієнтація, що стала не просто одним з напрямків зовнішньополітичної діяльності, а важливим засобом та орієнтиром внутрішньої трансформації суспільства, обов'язковою умовою європеїзації. Не випадково ще у лютому 2000 року в Посланні Верховній Раді України слушно підкреслювалося, що базовою основою подальшого розвитку України є європейський вибір, відданість загальнолюдським цінностям, ідеалам свободи та гарантованій демократії [1, 466].

Для України європейський вибір справді доленосний ще й тому, що опирається на глибоке історичне коріння і традиції українського народу. Спорідненість з Європою повністю проявилася ще в епоху Середньовіччя на прикладах тісних зв'язків і Київської Русі, і Галицько-Волинської держави із західноєвропейськими країнами. Показовим можна вважати і литовсько-польський період, коди українські землі, незважаючи на всі складності пригніченого становища, ще більше поглибили євроінтеграційну тенденцію.

Окремо слід наголосити про значний вплив давньоруських та українських пам'яток права на державотворчі процеси в Європі. Зокрема «Руська Правда» стала основою правової системи Великого Князівства Литовського, що згодом перетворилося на Литовсько-Руську державу. Гуманістичні цінності «Руської Правди» в повній мірі відобразились в

Литовських статутах: Першому («Старому») 1525 р., Другому («Волинському») 1566 р., Третньому («Новому») 1588 р. [2, 132-136]. Виданням цих універсальних кодифікованих правових пам'яток завершився процес уніфікації різних джерел права та правових систем, які діяли на українських землях.

Основи конституційного розвитку на європейських теренах були закладені в унікальній пам'ятці українського права «Пакти і конституції прав і вольностей Війська Запорозького» 5 квітня 1710 року, відомій як перша Конституція Пилипа Орлика [3]. А вже у тогочасних умовах абсолютизації влади у феодалній Європі Конституція стала своєрідним акумулятором державно-правової думки і практики народів світу. Український внесок у європейський конституційний розвиток полягав у необхідності: визнання природних прав і свобод людини; договірного походження держави; обмеження абсолютної влади монарха; права громадян на участь у політичному житті, на зайняття виборних посад, на захист особистих і майнових прав у суді, на приватну власність, на станові привілеї; права народів на повалення тиранії; поділ державної влади на три гілки з метою недопущення її узурпації, створення системи стримувань та противаг.

І в епоху революційних змагань Україна прагнула в Європу. Але тоді європейська орієнтація здебільшого мала військово-політичний характер. Прагнучи нейтралізувати домагання Російської імперії, українська політична еліта шукала допомоги серед європейських сусідів – Німеччини, Австро-Угорщини, Франції, Великобританії, Польщі. Україна тоді поступово втрачала не тільки зв'язки з Заходом, але й власну державність, яка відновлювалась у формі ЗУНР, УНР, що згодом об'єдналися в одну державу.

Значну увагу науковому обґрунтуванню західної зовнішньополітичної орієнтації приділяли українські вчені – Михайло Драгоманов, Михайло Грушевський, В'ячеслав Липинський та ін., наголошуючи на важливості та природності її для українського життя. Акцентуючи увагу на необхідності для України західноєвропейської орієнтації, застерігали проти однобічної абсолютизації будь-якого вектора зовнішньої політики.

Повернення України в русло загальноцивілізаційного розвитку бачиться виключно на шляху ринку, демократії, широких особистих прав і свобод громадян. Іншого шляху просто немає. Прийшов час рішуче і назавжди відмовитися від утопічних міфів про світле соціалістичне майбутнє. В цій ситуації неминуче підвищується інтерес до ідеології та цінностей лібералізму, рівно як до діяльності ліберально-демократичних партій, що існували в Україні. Це очевидно і цілком закономірно, адже тільки об'єктивний аналіз минулого дає можливість певною мірою передбачити майбутнє.

Відомо, що історично для українського народу було характерним прагнення до індивідуальної свободи і рівноправності в громадському житті. Тому є достатньо причин припускати, що українські національні традиції виступали в якості однієї з умов виникнення ліберальних ідей в Україні, бо вони відобразилися на менталітеті її народу. З другого боку, ліберальні погляди формувалися і еволюціонували паралельно зі свідомим лібералізмом та демократизмом, що розвивалися, на думку Михайла Драгоманова, не стільки на історико-національному, скільки на загальноєвропейському ґрунті. В Україні ці ідеї перепліталися, змішувалися з місцевою традицією політичних вольностей і державної автономії. Можна виділити деякі основні ліберальні принципи, на яких здебільшого ґрунтується українська ліберальна традиція, що тісно переплітається з сучасними європейськими цінностями.

Пріоритет прав особи. Цей класичний принцип розвиває Михайло Драгоманов у своєму конституційному проекті під назвою «Вільна спілка». На перше місце ставиться ідея формування держави на засадах політичної свободи, витлумачуючи останню як сис-

тему прав людини і громадянина, недоторканність особи, життя, приватного листування, національності (мови); як свободу совісті, друку, об'єднань, носіння зброї, вибору житла і занять, а також право позову на посадову особу чи відомство та спротиву незаконним діям чиновників. Рівність усіх у громадянських правах та обов'язках не може бути скасована жодним законодавчим актом. Концептуальна домінанта такого співвідношення громадянин – суспільство – держава, постійно присутня у всіх політологічних працях Драгоманова. Не випадково для обґрунтування цього принципу він активно залучає досвід демократичних країн (зокрема, праця «Швейцарська спілка»).

Пріоритет права. Цей принцип особливо обстоює Богдан Кістяківський, зокрема, у статті «На захист права», розміщеній у збірнику «Вехи». Він вважає, що рівність громадян у правах та пріоритет прав особи є передумовою міцного правопорядку. «Правова особистість», на його думку, є ідеальною формулою особистості: з одного боку – це особа, дисциплінована правом та стійким правопорядком, з другого – особа, наділена всіма правами, якими вона вільно користується. «Головний і найсуттєвіший зміст права складає свобода, – пише Кістяківський, – щоправда, це свобода зовнішня, відносна, обумовлена суспільним середовищем. Але внутрішня, більш безвідносна, духовна свобода можлива лише за наявності свободи зовнішньої: остання є найкраща школа для першої.» [4]. Державна влада із влади сили має стати владою закону – у цьому сенсі важливого значення набуває судова влада, надто громадський суд. Ці ідеї Б. Кістяківський висловлює в майже викінченій концепції правової держави. У праці «Соціальні науки і право» він пише, що правовий устрій – це складний апарат, у якому частина сил діє механічно. Проте для приведення в дію цього апарату та для його правильної роботи необхідна безперервна духовна активність усіх членів суспільства. Кожен має постійно працювати для реалізації права. Надзвичайно актуальна і важлива проблема перехідного суспільства, де нібито можливо йти на обмеження прав та свобод громадян, вирішується українським правником однозначно: аргументовано доводиться небезпечність таких дій.

Самоврядування. Самоврядування – основа демократичного суспільства. Саме тому інститут самоврядування – це не лише форма децентралізації держави, а й механізм суспільно-політичного ладу. Цих засад притримується М. Драгоманов, у концепції якого ключове місце посідає громадянин та громада. Організація влади будується за принципом «знизу до гори», де всі інститути самоврядні та діють за схемою: громадянин – громада – волость – повіт – область – держава (лише державні органи не є самоврядними), тобто у схемі організації місцевого самоврядування закладена так звана громадянська модель, що згодом стає основою Європейської хартії місцевого самоврядування [5].

Національна ідея. Михайло Драгоманов у своїй праці «Чудацькі думки про українську національну справу» переконує, що сама по собі думка про націю не може привести людство до свободи та правди для всіх. Необхідно шукати чогось іншого – загальнолюдського, що було б вище над усіма національностями та гармонізувало їхні відносини. Проте ця ідея «космополітизму і людства» зовсім не суперечить ідеї національності, а лише творить її вищий порядок. Подібний підхід сповідували і Б. Кістяківський, В. Вернадський, А. Кримський, висуваючи свої концепції організації української науки. З огляду на це має сенс процитувати лист Вернадського до Кримського на його 70-річчя: «Моя наукова робота для мене, а власне і для Вас, ... стоїть на першому місці, але культура українського народу рідною мовою, наукова його творчість і думка цією мовою в критичний момент історії нас об'єднала» [6].

Особливе місце в ідеях український лібералів посідає питання моральності і співвідношення засобів боротьби та її мети. Зокрема, Драгоманов зробив значний внесок в по-

пуляризацію етичних засад політичної діяльності. Його знаменита фраза про те, що політика вимагає чистих рук, стала домінантою руху значної частини української інтелігенції.

Звертаючись до історії лібералізму, можна зробити висновок, що ця філософська теорія, як і політична практика, своєю головною метою ставить розвиток особистості, здійснення природніх прав людини на життя, свободу, власність, рівність можливостей. Саме в ліберальному русі народилися ідеї конституціоналізму, самоврядування, просвітництва і розроблялися теоретичні основи для створення інститутів правової держави і громадянського суспільства. Ґрунтовною ознакою ліберальної філософії є міра, що утримує вільний дух людини в суспільних рамках і культурних формах, що розкривають самоцінність і значимість політичної та правової сфер громадського життя, різноманітних політичних і громадянських прав. Лібералізм, безумовно, виходить з людського виміру політики.

Поступово відходить у минуле прищеплена сімдесятилітнім комуністичним пануванням психологія державного патерналізму та зрівнялівки, і на перший план виступають одвічно притаманні світоглядіві української людини традиційні загальнолюдські та європейські цінності, які у сучасних умовах виступають основними універсальними інтеграційними факторами, що сприяють процесам входження України у світові співтовариства, зокрема до європейської спільноти.

Європеїзація України – досить складне явище, взаємодія власних національних інтересів і інтересів Заходу, Європи. Якщо між Україною і Європою не буде суттєвих розбіжностей, можна стверджувати про вдалість процесу єднання. Для цього необхідно здійснити порівняльний аналіз європейських та українських інтересів.

Основними інтересами Західної Європи вважаються:

по-перше, збереження західної цивілізації і розширення співробітництва між її європейською, північноамериканською і тихоокеанською частинами; зміцнення її базових цінностей та інститутів: демократії, механізмів вільного ринку, ліберально-демократичної ідеології тощо;

по-друге, формування нової структуризації світу на принципах глобальної економіки; протидія створенню і зміцненню будь-якого геополітичного блоку або стратегічної сили, які могли б протистояти західній цивілізації та сприяти формуванню нової біполярності або антагоністичної багатополарності;

по-третє, обмеження впливу і експансії *месіанських* держав, упередження переростання регіональних конфліктів у глобальні війни;

по-четверте, збереження й посилення існуючої стратегічної переваги над колишніми і потенційними супротивниками та забезпечення можливості стратегічного домінування в будь-яких регіональних чи глобальних конфліктах; зміцнення римленду (по периферії Євразії від Ісландії до Японії і Філіппін);

по-п'яте, зміцнення НАТО та її поширення на Схід; стимуляція приєднання до Європейського Союзу та європейської культури країн Центральної Європи і країн, що утворилися після дезінтеграції СРСР, особливо тих, чиї культури близькі до західної;

по-шосте, розбудова й поширення впливу міжнародних інститутів, що відповідають західним цінностям, забезпечення інтеграції незахідних країн у ці інститути; економічна і соціокультурна експансія в інші країни, підтримка соціальних інститутів і груп, що орієнтуються на західні цінності, інтереси і стиль життя; боротьба з міжнародним тероризмом.

Зовнішньополітичні інтереси України зводяться:

по-перше, до зміцнення України як суверенної незалежної держави, зростання ролі фундаментальних демократичних цінностей та зміцнення інститутів, що забезпечують добробут, безпеку і соціокультурний прогрес; повернення України в європейський цивілізаційний простір, всебічна інтеграція до європейських і євроатлантичних політичних і соціальних структур, а також структур безпеки;

по-друге, до посилення економічного та політичного потенціалу і дієспроможності України в широкому розумінні за рахунок прискорення внутрішнього розвитку, участі в європейських структурах безпеки, укладання двосторонніх і багатосторонніх договорів, отримання відповідних гарантій безпеки тощо; пріоритетна орієнтація на інтеграцію до Європейської співдружності. Поглиблення спеціального партнерства з НАТО, курс на приєднання (як перший крок) до політичних структур організації, яка є наріжним каменем усієї структури європейської безпеки;

по-третє, до зміцнення стратегічного партнерства зі США та зв'язків з країнами Західної Європи відповідно до національних інтересів і пріоритетів України; підтримка і розвиток рівноправних, взаємовигідних економічних, політичних і соціокультурних відносин з Російською Федерацією; зміцнення та консолідація особливих відносин із стратегічно важливими сусідами, насамперед з Польщею, країнами Балтії, Туреччиною, Грузією, Азербайджаном та країнами Вишеградської групи; сприяння формуванню *поясу стабільності* та регіональних структур безпеки від Балтійського і Чорного морів до Закавказзя і Центральної Азії;

по-четверте, до активної участі у створенні європейських і євразійських транспортних коридорів по Балто-Чорноморсько-Близькосхідній осі і по осі Західна Європа – Україна – Закавказзя – Центральна Азія – Китайська народна республіка, використання таких коридорів для створення надійної багатоальтернативної системи постачання енергоносіїв і стратегічно важливої сировини; курс на альтернативне лідерство на територіях колишнього СРСР і, насамперед, у Чорноморсько-Каспійському регіоні; активна кооперація з тими країнами, які вбачають в Україні надійного рівноправного партнера, вільного від великодержавних і гегемоністських амбіцій;

по-п'яте, до протидії неконтрольованому іноземному економічному проникненню; всебічного захисту економічного суверенітету, недопущення встановлення будь-яких форм економічної і політичної залежності; до блокування поточних спроб односторонньої іноземної соціально-культурної та інформаційної експансії й домінування; цілеспрямованого формування в масовій свідомості універсальних європейських і євроатлантичних цінностей і соціокультурних орієнтацій; боротьби з міжнародним тероризмом.

Отже, суттєвих розбіжностей між інтересами Західної Європи та України немає, хоча, безумовно, окремі проблеми були, є і залишатимуться в майбутньому. Потрібно постійно відшукувати спільні інтереси та використовувати їх в ім'я всіх учасників європейського інтеграційного процесу.

Важливим аспектом процесу інтеграції України в Європу є розширення співробітництва з європейським міждержавним утворенням – *Європейським Союзом*. Закладено правові основи дальшого співробітництва між Україною та Євросоюзом, сформульовано основні положення стратегії інтеграції України до Європейського союзу.

Виступаючи цього року на саміті Країн Центральної Європи у Братиславі, президент України Віктор Янукович зазначив, що Європейський Союз – це цивілізаційно-історичний вибір України. Він зазначив, що курс на об'єднання Європи підтримують всі верстви українського суспільства і переважна більшість основних політичних сил країни. «Об'єд-

нана Європа є чітко задекларованим цивілізаційним вибором України. Такий вибір виходить не тільки з геополітичних реалій та економічної доцільності, а, перш за все, з природною європейською ідентичністю нашого народу, його історичною, культурною та ціннісною єдністю з іншими європейцями», – сказав В. Янукович [7].

Список використаних джерел

1. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т./ Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. – К. : Знання України, 2004. – Т.1. – 760 с.
2. Музиченко П. П. Історія держави і права України: Навч. посіб. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 662 с.
3. Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік / Пер. з латин. та приміт. М. С. Трофимука. – К. : Веселка, 1994. – 77 с.
4. Кистяковский Б. «Вехи». В защиту права, 1909.
5. Драгоманов М. Вибране. – К., 1991.
6. «Українська державність у ХХ столітті» (Історико-політологічний аналіз). – К., 1996.
7. Україна зробила цивілізаційний вибір на користь ЄС. Виступ В. Ф. Януковича // [Електронний ресурс.] – Режим доступу: <http://www.liga.net>.